

Molnár Attila Károly

TOCQUEVILLE ESETE A DEMOKRÁCIÁVAL

Alexis de Tocqueville megkerülhetetlenül fontos mindazok számára, akik törekszenek megérteni a modernitás politikai és társadalmi jelenségeit. Népszerűségének egyik forrása bizonyára az a beigazolódnak jövendölése, mely szerint a demokrácia elkerülhetetlen.¹ Úgy vélte, amit Amerikában látott, az feltartóztathatatlanul közeleg, ellene harcolni nem lenne bölcs (AD 590): „mindinkább a társadalmi egyenlőségben láttam azt a teremő erejű tény, amelyből minden egyedi tény származni látszott, és ez vált számomra azzá a központi jelenséggé, amelyhez minden megfigyelésem szüntelenül visszavezetett [...] a társadalmi egyenlőség [...] ugyanaz a demokrácia, amely az amerikai társadalomban uralkodik, Európában is gyors léptekkel halad a hatalom meghódítása felé” (AD 23); „elfogadom ezt a forradalmat”² (AD 37). Az egyenlőség növekedése ugyanis egyetemes, tartós, független az emberi szándékoktól (AD 27). És „folytatja útját ma is, az általa okozott romok között” (AD 28). Az Egyesült Államokra azért érdemes figyelni, mert ott sikerült a demokráciával járó bajokat kisebbiteni vagy kikerülni.

1.

A demokrácia a ma uralkodó köznyelvben az egyetlen jónak és helyesnek tekintett politikai rend: vannak szociál-, keresztény-, magyar, szabad és fiatal demokraták. „Mindenféle fajta rezsime azzal védelmeznek, hogy demokráciának nevezik.”³ És természetesen a demokráciának hatalmas az irodalma. Azonban ez nem volt mindig így, és Alexis de Tocqueville abban a korban élt, amikor a demokrácia – bármit jelentsen is az – egyeduralma kialakult. Kortársa, François Guizot írta 1849-ben, hogy a demokrácia szó olyan erős, hogy egy kormányzat vagy párt sem mer e jelszó nélkül meglenni. És számtalan nyilvánvalóan zsarnoki uralom nevezte magát demokráciának, sőt az igazi demokráciának, ezért T. S. Eliot kérdése kínosan érvényes: jelent-e ez a szó valamit egyáltalán?

¹ Hasonlatosan Burke-höz, aki a francia forradalom elején – az angol puritánok példája alapján – megjósolta a katonai diktatúrát, amely Napóleonnal bekövetkezett.

² Vö.: a demokrácia „mindent felborított, ami elébe került”, és „zűrzavarosan haladt előre” (AD 33); a demokrácia „különös zűrzavar, amelynek kénytelen-kelletlen tanúi vagyunk.” (AD 34)

³ ORWELL 1957, 149.

Noha a 19–20. századi haladás-gondolat következményeként szeretik a mai politikai rendet, a létező világok legjobbját az antik athéni alkotmánnyal összekapcsolni, és a politikai gondolkodás történetét e mai jó rendhez vezető útként bemutatni, ez az út tisztességgel nem járható. Ehhez sok vitát, dilemmát, problémát és ellenérvet kellene elhallgatnunk – a hagyományunk egészét kellene elhallgatni.

Az első kérdés az: mi a demokrácia, és az valami jó-e? Noha a 19. század óta a politikai és társadalmi gondolkodók jelentős részénél megingathatatlanul tartja magát az a feltevés, miszerint új társadalom, politikai rend van születőben, amelyhez nincs semmi hasonló a múltban, ennek ellenére a modernnek is a megörökölt-megtanult toposzokat használják. Például olyan kifejezéseket, mint a demokrácia. Köztudott, hogy az antikvitásban a demokrácia legkevésbé sem jelentette a jó rendet, és az azt követő korokban, ha felmerült is a kifejezés, szent borzadállyal emlegették: gyakorlatilag cselékuralmat jelentett. Platón számára az igazság – egyebek mellett – a lélek jó rendjét jelentette, így a zsarnokot és az őt elfogadókat a lélek torzulása jellemzi: a vágyak uralmát az ész felett. Ugyanígy jellemezte a demokráciában élő embert is: a demokrácia szabadoság, mindenki azt tesz, amit akar. A zsarnok és a demokrata hedonista, a vágyai rabja (lásd a lótuszevők leírását). Valójában a zsarnok nem uralkodik, mert a polgárok vágyainak szolgája, azokat kell kielégítenie; miképpen a polgárok is a vágyaik szolgái. A zsarnok így módon demokratikus személyiség, zsarnokság és a demokrácia nem egymás ellentétei: az előbbi az utóbbiból alakul ki.⁴

Arisztotelész ehhez hasonló módon fogalmazott a *Politikában*. Nincs lényeges különbség a demokrácia és a zsarnokság, oligarchia között, de a demokráciában „egyeduralkodóvá válik a köznép [...] a tömeg nem egyenként, hanem együttesen gyakorolja a hatalmat” (*Politika* 1292a). A demokráciában többen kormányoznak, de mindenki a maga feje szerint. „Az ilyen gondolkodású nép, mint afféle egyeduralkodó, kizárólagos hatalomra törekszik, mert nem áll a törvény alatt, despotává lesz, s így hízelgők tesznek szert tekintélyre; olyan is ez a demokrácia, mint a monarchikus formák közt a türannisz [...] a népszavazás itt ugyanaz, mint amott a parancs [...] mindenben a népszavazás az uralkodó és nem a törvény.” A demokrácia tehát zsarnoki. A zsarnok azért népszerű, mert az értelmet a vágyak, az érzékiség vezeti, a legtöbb ember pedig szeret rendezetlenül élni (*Politika* 1214b–1232, NE 1166b). Az elszabadult vágyak nem ismernek gátakat, mint ahogyan a vadállatok sem (*Rétorika* 1366a, *Politika* 1287a). A zsarnok a testi örömek, vágyak révén igyekszik depolitizálni a polgárokat. A jólét ígéretével veszi meg őket. Mindenkit a magánérdekei felé fordít, szorgoskodásra buzdít, ezzel megszűnik a szabad idő és a nem marad idejük a politikára. Az egy ember vagy a többség

⁴ PLATÓN: *Állam* 557b–564b.

zsarnoksága tehát nem ellentétes a jóléttel, sőt mind Platón, mind Arisztotelész leírásában erősen hozzákapcsolódik. A zsarnokság másik jellemzője a polgárok önzéséből fakadó elszigeteltsége, magánya, gyanakvása, ugyanis a jó rendet a barátság tartja fenn (NE 1155, *Eudemoszi Etika* 1242). A demokrácia leírásában egyhangú volt, hogy az a szabadságnak nevezett önkény.⁵

Természetesen a modern demokrácia eredetmítosza számtalan eseményt és szerzőt tartalmazhat, de ezek közt kiemelkedő szerepet kap Rousseau *A társadalmi szerződésről* című írása. Noha ma nem sok demokrata vállalja fel a benne olvasható nézeteket, és saját korában sem volt népszerű az írás, csak a jakobinusok tették azzá, de a demokrácia ebben az írásban kapott pozitív, utópikus jelentést: „A szó igazi értelmében vett demokrácia soha nem létezett. És nem is fog létezni soha [...] Ha volna nép, amely csupa istenekből állna, az a nép demokratikus kormányzat alatt élne. Az embereknek azonban nem való ilyen tökéletes kormányzat.”⁶ Tömegdemokrácia pedig fel sem merül ebben a szövegben, a demokráciát Rousseau csak a kis népek esetében tartja jó rendnek. Mindazonáltal a francia forradalom nemzedéke számára is ismert volt még a demokrácia eredeti, a többség zsarnokságára utaló értelme. Kant szerint „a demokrácia a szónak tulajdonképpen értelmében szükségképpen despotizmus”.⁷ És a demokrácia fogalmának nem biztos, hogy jót Robespierre működése, aki a terrort nevezte demokráciának.⁸

A kérdés az, hogy vajon Tocqueville az amerikai tapasztalatait megfogalmazva a rousseau-i gondolkodást követte-e vagy inkább az antikot? De Tocqueville esetében nem lehet elméletről beszélni, sokkal inkább a demokrácia panorámáját festette meg, amely kisebb jeleneteket, csoportokat és portrékat tartalmaz. A következőkben arról fogok írni, hogy a republikánus szerzők nyomán a demokrácia kifejezetten csúnyaként jelenik meg képeiben, s ebben az európai politikai hagyományt követte, s nem Rousseau-t vagy a jakobinusokat.

⁵ „Az efféle államban a szabadság mindenben annyira túlbujánzik, hogy még a magánháznak sincs többé parancsolója [...] a tisztesség teljesen kivész, úgyhogy emiatt mindenki egészen szabad lehet [...] a tanító fél tanulóitól és a kedvükben jár, a tanulók megvetik tanítóikat [...] a törvényekre sincsenek többé tekintettel, azért, hogy még a legkisebb mértékben se legyen uruk [...] ebből az elfajzott szabadosságból [...] mint valami gyökérből nő ki, mintegy fakad a zsarnok [...] maga a szabadság taszítja ezt a túlságosan szabad népet a szolgaságba. Minden mértéktelenség [...] legtöbbször az ellentétébe csap át, és különösen ez a helyzet az államoknál. Ez a túlzott mértéket öltő szabadság a népek és a magánszemélyek körében túlzott mértékű szolgaságba csap át. Ennélfogva támad ebből a mértéktelen szabadságból a zsarnok és ered a legigazságtalanabb és legkegyetlenebb zsarnokság.” (*Politika* 43, 67–68) „Ha azonban a népé a legtöbb hatalom, és minden az ő határozata alapján kerül végrehajtásra, úgy ezt szabadságnak nevezik, pedig az valójában önkény.” (*Politika* 13, 23, lásd még 33,45)

⁶ Jean-Jacques ROUSSEAU: *Értekezések és filozófiai levelek*, ford. Kis János, Magyar Helikon, Budapest, 1978, 532–533. Érre utalt Maistre ironikusan, amikor azt írta, hogy a demokráciát Rousseau az isteneknek találta ki. Joseph de MAISTRE: *The Works*, ford. Jack Lively, Allen and Unwin, London, 1965.

⁷ Immanuel KANT: *Az örök béke*, ford. Babits Mihály, Európa, Budapest, 1985, 22.

⁸ Vö. Robespierre híres, 1794. február 5-i terror-beszédével.

2.

Ahogy Bertrand de Jouvenel megfogalmazta, a demokráciáról beszélve nem lehetünk biztosan abban, hogy miről is beszélünk. Egy politikai szerkezetéről, gazdasági vagy műveltségi viszonyokról? Valamilyen politikai vallásról, utópiáról?⁹

A demokrácia eszménye az olyan kormányzat, ahol a nép egésze vagy többsége kormányoz. Azonban ha az egyén vagy a nép képes önmagát jól kormányozni, akkor miért szorulna rá bármiféle kormányzatra? Azt mondják – írta Tocqueville –, hogy a nép nem képes önmagát kormányozni, de az állam javát akarja, és csalhatatlan ösztönnel jelöli ki azokat, akik szintén erre törekszenek (AD 284). Ám csak azért, mert az emberek együttesen cselekszenek, miért változna meg a jellemük? (AD 361) Az egyének önmagukat nem képesek kormányozni, de néppé egyesülve megváltoznak és képesek kollektíven önmagukat kormányozni? Miért lenne ez így? A demokrácia paradoxona az, hogy ha a nép képes önmagát kormányozni, akkor nem kell hatalom, kormányzat. Ha azonban a nép nem képes önmagát kormányozni, akkor hogyan képes jó kormányzatot alkotni? Az első esetben, ha az ember képes önmagát kormányozni a jót és igazságot felismerve, képes magát eszerint uralni. Ez esetben nincs szükség hatalomra, kormányzatra. De ha az ember nem képes a jót és igazat felismerni vagy magát aszerint uralni, akkor hogyan lenne képes – akár másokkal együtt, akik egyénként szintén nem képesek önmagukat kormányozni – egy jót és igazat felismerni képes kormányzatot választani, és miért is engedelmeskedne annak? Tocqueville nem osztotta azok reményét, akik szerint a demokrácia iskola, amely kineveli az önmagukat kormányozni képes (Rousseau által istennek nevezett) embereket. Tocqueville szerint akármit is teszünk, a népet egy szint fölött nem lehet felvilágosítani, az értelmét fejleszteni (AD 285).

Tocqueville számára a demokrácia elsősorban nem egy kormányzati forma, hanem sokkal inkább a létfeltételek egyenlősége. Az életfeltételek egyenlősége keltette első és legélénkebb szenvedély az egyenlőség szeretete. Ez olyan erős szenvedély, hogy a demokráciában élők, bár a szabadságban akarnak egyenlőek lenni, de ha ezt nem lehet, akkor akár a szolgaságban. „Elviselik a szegénységet, az alávetettséget, a barbárságot, de nem tűrik az arisztokráciát” (AD 710). Tocqueville-nél a demokrácia nem szűken politikai jelentésű, mivel elsősorban egyenlőséget értett rajta, s ennek különböző következményeit írta le. Platón és Montesquieu-t követve a demokráciáról írva egy ember-típust is ábrázolt. Leírásában a politika szerkezete és stílusa összekapcsolódik a társas viszonyok bizonyos jellegével és bizonyos jellemmel (vagy a jellem hiányával). A de-

⁹ Giovanni Sartori modernebb nyelven fogalmazta meg a rousseau-ista pozíciót: a demokrácia nem létező állapot, viszonyok rendszere, hanem eszmény: deontikus kategória.

mokrácia nemcsak politikai egyenlőség, hanem a létfeltételek és műveltség egyenlősége is: az egyenlőség különböző területeken történő megjelenése együtt jár. Így a politika nem pusztán a társadalmi vagy gazdasági változások kifejeződése, hanem azok alakítója, esetleg elindítója.

Míg Rousseau a demokráciát istenekhez kötötte, Tocqueville esetében a megpasztalt demokrácia nagyon is emberszagú. Cseppet sem állíthatjuk, hogy a demokráciában bármi istenit is látott volna. Az alábbiakban a Tocqueville képének színeiről, témáiról lesz szó.

*Individualizmus – az egyén ens completum*¹⁰

Az individualizmus demokratikus eredetű, az individualizmus pedig minden erények lerombolója (AD 713). Arisztotelész, Tacitus,¹¹ Montesquieu¹² leírásai szerint a zsarnok erőszakkal szigeteli el az embereket egymástól, törli el a barátságot, míg Tocqueville szerint a demokrácia (az egyenlőség) automatikusan teszi ezt. A demokrácia egyenlőség, izoláció, gyengeség. Az elszigeteltséget nem felszabadulásként írta le. A philadelphiai börtön leírásához¹³ hasonlatos az, ahogyan a demokráciát (egyenlőséget) leírta. Az egyenlőség „megkísérli őket elválasztani egymástól, s mindegyiket arra készíteni, hogy csak magával törődjön” (AD 617). Az „egyenlőség századaiban minden ember független a másiktól, elszigetelt és gyöngé” (AD 609). A demokrácia „minden polgárt külön választ [...] A demokrácia minden emberrel elfeledteti őseit, elrejtje előle leszármazottait, és elválasztja kortársaitól, folyton önmaga felé fordítja, és végül teljességgel saját szívének magányába zárja” (AD 713). Egymás mellett élnek, de nem látják egymást (AD 972), önmagukban és önmagukért léteznek. A demokrácia képe nem csak hasonlatos ahhoz, amit a zsarnoksággal és despotizmussal kapcsolatban találunk a republikánus hagyományban. Tocqueville a demokrácia leírása mellé kapcsolja a despotizmust is (AD 296–297), és a két kép szinte teljesen megegyezik. A despota a magába zárkózó alattvalót kedveli, a despotizmus az emberek elszigetelésére törekszik, az egoizmust pártolja. A despotizmus azokat a bűnöket szüli, amiket az egyenlőség is elősegít.

A természeténél fogva gyanakvó despotizmus az emberek elszigeteltségét önnön fennmaradása legbiztosabb zálogának tekinti, és rendszerint mindent elkövet szétválasztásuk érdekében. Nincs az emberi szívnek olyan vétke, mely annyira ínyére

¹⁰ Vö. RR 129.

¹¹ Lásd pl. *Évkönyvek* VI., 19.

¹² Vö. *A törvények szelleméről; Perzsa levelek* 9, 15, 156, 64, 141.

¹³ TOCQUEVILLE: *Penitentiary System*.

lenne, mint az egoizmus [...] egy despota könnyen megbocsátja alattvalóinak, hogy nem szeretik, föltéve hogy egymást sem szeretik [...] Így hát a despotizmus éppen azokat a bűnöket szüli, melyeket az egyenlőség is elősegít [...] Az egyenlőség egymás mellé helyezi az embereket, mindenféle összetartó kapocs nélkül. A despotizmus korlátokat emel közöttük, és elválasztja őket egymástól. Az előbbi arra ösztönzi őket, hogy ne törődjenek embertársaikkal, és utóbb pedig egyfajta közéleti erényt kovácsol számukra a közönyösségből. (AD 716)

E két dolog – ti. a despotizmus és az egyenlőség – veszedelmesen kiegészíti és kölcsönösen segíti a másikat. (AD 716)

Így a despotizmustól különösen a demokratikus századokban kell félni.

a) *Szabadosság: a tekintély, erkölcs és mértékek hiánya*

Kora más kritikusaihoz hasonlóan a kor egyik gondjának az otthontalanságot tartotta és azt, hogy minden vitatottá vált, elveszett a tudásba vetett bizalom. A demokráciában, az egyenlőségben minden szabályt, tekintélyt megkérdőjeleznek: „Általános lázadás minden tekintély ellen. Arra tett kísérlet, hogy minden ügyben az egyéni észhez forduljanak. Ez a 18. századi filozófia általános és szembeszökő jellemzője, ez lényegében demokratikus jellemvonás.”¹⁴ „A feltételek egyenlősége mindenkit arra indít, hogy önmaga keresse az igazságot” (AD 609). Egyenlőség esetén semmilyen kötelék nem fogja össze az embereket, nem tartja őket szilárdan a helyükön, nincs tartós jog, hatalom, engedelmesség, „mivel mindenki rendelkezik valamelyes szellemiakkal és anyagiakkal, megválaszthatja a maga útját, és másként élhet, mint embertársai” (AD 892). Az egyenlőség miatt az emberek mindent önállóan szeretnének megítélni, ezért megvetik a hagyományokat és a formákat. A demokráciában senkit sem érdekel, mit csináltak előtte, mintha napról napra élne a társadalom, pontosan úgy, ahogyan Burke írta le a francia forradalmárokat¹⁵ (AD 300). Amerika kartéziánus: mindenki bezárkózik önmagába, önmagukból merítik ítéleteik alapját, ezért a hagyományt és a tekintélyt lerombolják (AD 597). Az egyenlőség miatt nem bíznak egymás ítéleteiben, mindenki a sajátját követi (AD 596–600), és ez a voluntarizmus együtt jár a közvélemény uralmával. „Az egyenlőség az emberekben kifejleszti a vágyat, hogy mindent önállóan

¹⁴ TOCQUEVILLE: *Recollections*, 16–17.

¹⁵ Az ősről, előzményekről mit sem tudó egyének esetében „egyetlen nemzedék sem állna kapcsolatban a többivel. Az emberek jönnek és elmúlnak, mint a nyári lepkék.” (Edmund BURKE: *Töprengések a francia forradalomról*, ford. Kontler László, Atlantisz, Budapest, 1990.)

ítéljenek meg [...] valamint a hagyományok és formák megvetését” (AD 639). A változatosság eltűnik, és mindenki ugyanúgy gondolkodik és cselekszik; hasonló lesz, de mégis kiszámíthatatlan.

A demokrácia megszabadít minden szabály, tradicionális kötelék alól. Az így kialakuló egoizmus viszont elszigetelődéshez vezet, önzéshez, az erények megszűnéséhez: „Létezik ugyanis egyfajta romlott szabadság [...] hogy mindent megtegyünk, ami jól esik. Ez a szabadság nem ismer semmiféle tekintélyt; leráz magáról minden szabályt [...] ez a szabadság ellensége az igazságnak és a békének; Isten is fellépett ellene” (AD 72). Az antik gondolkodást követve Tocqueville is a gondolkodásában magára maradt, túlzottan szabad egyének veszélyét abban látta, hogy emiatt szolgaságba jutnak. „A túlzott szabadságból indultak el, s lám, egy zsarnok lábánál hevernek” (AD 262). A demokrácia így akaratlanul is önmaga ellen munkálkodik¹⁶ (AD 335). Ezért igényli a demokrácia a vallást, amely megadja a szükséges erkölcsi és gondolkodásbéli korlátokat.

b) Önzés és elemei: magába zárkózás, privatizmus és kicsinyes, anyagi örömek

A demokráciában az individualizmus és az önzés összeolvadt, és aki ezt az individualizmust, privatizmust bátorítja, az a despotizmust bátorítja. A demokráciában mindenki idegen, csak a saját sorsa érdekli, csak magának él, csak önmagára figyel (AD 683). Ügyecskéivel, „többnyire sekélyes dolgokkal vannak elfoglalva”. Ugyanakkor Tocqueville beszélt egészséges individualizmusról is, amely nem privatizált, hanem tartalmaz közéleti részvételt is. E privatizmus egyik oldala – követve Platón demokrácia-képét, amelyben az emberek a vágyaik rabjai – az élvezet kultusza, a másik a merkantilista társadalomra jellemző anyagiasság: amikor mindenkit csak a kereskedelmi-üzleti érdekek, csak a gazdagság motivál. Az ilyen ember a világot uralhatja, de önmagát nem.

A privatizmus bírálata a republikánus gondolkodás régi témája. A privatizmussal az a baj, hogy elfordítja a figyelmet a közügyektől és a barátoktól¹⁷ (lásd Tacitus, Machiavelli, Montesquieu¹⁸), a jólét vágya elszigetel, ezért ellentétes a szabadsággal és összeegyeztethető a zsarnoksággal, despotizmussal. Így a privatizmus a szabadság jelszavával

¹⁶ „Az egyenlőség, amely függetleníti egymástól az embereket, kifejleszti bennük azt a megszokást és igényt, hogy egyéni tetteikben csakis saját akaratukat kövessék [...] úgy tűnik, a fejtelenség tetőfokára hág, s minthogy minden állampolgár a maga útján halad, a társadalom szervezete hirtelen összeomlik [...] Az egyenlőség valójában két tendenciát szül: az egyik egyenesen a függetlenséghez vezet, s ugyanakkor anarchiába taszíthatja az embereket; a másik hosszabb, rejtettebb, de biztosabb úton a szolgaságba viszi őket.” (AD 939)

¹⁷ Vö. PLATÓN: *Állam* 576a; *VII. levél* 332c; *Törvények* 697c–698a.

¹⁸ MONTESQUIEU: *Törvények* 4.3.

vet szolgásgba.¹⁹ A jólét nemcsak összeegyeztethető a despotizmussal, de a zsarnok gyakorta a jólétre hivatkozik és épít, a barátság hiányában érdekelt.

A demokrácia az arisztokrácia felszámolásához vezet, az amerikai tapasztalat szerint a merkantil középosztály növekedéséhez, amely hajlamos a szűklátókörű anyagiasságra, és ezért – szemben Arisztotelésznek a *Politikában* leírt nézetével – nem megvéd a zsarnokságtól, hanem oda vezet (RR 38–39). Az arisztokráciával együtt oda a büszkeség, és csak a piti örömek kergetése maradt, a középster, a korlátozott szemhatárok, az apró vágyak és örömek, és a pénz utáni vágy, a haszonlesés, mohóság.

Tocqueville leírása szerint, mivel a demokráciában mindenki csak a maga gazdasági érdekét követi, a politikát is csak az önérdek követésének tartják: ezt várják el a politikusoktól és ezt vetik a szemükre. A középosztály úgy kezeli a kormányzatot, mint egy vállalkozást: csak a magánérdekek vezetik, eszmék vagy a közjó nem.

A jólét utáni hajsza veszélye az, ha sikeres. A republikánus hagyomány szerint a jólét elgyengít, a fegyelmet élvezetekre cserélik a polgárok. Amerikában látni, hogy a demokrácia nem tudja a szenvedélyeket és a pillanatnyi szükségleteket korlátozni (AD 324). Demokráciában az emberek szellemi és erkölcsi tevékenysége az anyagi világ szükségleteire irányul, a jólét létrehozására, a kormányzat legfőbb feladatának tekintik, hogy minden polgárnak a lehető legnagyobb egyéni jólétet biztosítsa: az érzéki örömeket szenvedélyesen hajhászó emberek élénken vágyakoznak, de könnyen elkedvetlenednek, végső céljuk az élvezkedés, s ezt könnyen és gyorsan kell elérni (AD 756, 353). A demokrácia embere a tulajdon jólétének a rabja (AD 761).

Az egyenlőség elszabadítja a vágyakat: „minden ember, minden szabály tótágast áll” (AD 883). Mindenki el akarja hagyni helyzetét, fel akar emelkedni. A korlátok ledőlése együtt jár a személyes ambíció uralmával. Az egyenlőség bárkinek lehetővé teszi, hogy bármi elérjen, de csak kevesen érhetik el a nagyságot. A demokráciában a gyönge és elszigetelt emberek állandó mozgásban vannak. Nincs precedens, minden új: nincsenek gátak, ezért a nagyra vágyók azt hiszik, nekik mindent szabad. Több hatalomra is csak a kicsinyes, durva élvezeteik miatt vágnak. Az amerikaiak a jólétet és boldogságot úzik szakadatlan, nyugtalanul. Mindig sietnek, mindig nyugtalanok (AD 755). Az egyenlőség páratlan sóvárgást szül a meggazdagodásra, ezért örökösen sérénykednek, nem érnek rá gondolkodni. A demokratikus századokban „az emberek a könnyű sikerre, a jelen élvezetére törekszenek” (AD 611). Anyagi élvezetekre vágnak, elégedetlenek a helyzetükkel, csak a vagyon gyarapításán jár az eszük, ezért csak tolongás, ütközés van, és nincs nyugalom. A demokrácia kellemetlen nyüzsgés, szüntelenül egymás taposása (AD 641).

¹⁹ Vö. TACITUS: *Évkönyvek* 1,4; *Iulius Agricola élete* 30.

A tömeg

A demokráciában az osztályok helyett létrejön a tömeg, hiszen az egyenlőség elmetszi a kapcsolatokat, kötődéseket. „Ma azonban az összes osztályok összemosódnak, az egyén mindinkább elvész a tömegben, és könnyen beolvad az általános sötétségbe” (AD 447). A tömeget nem osztja meg a birtok vagy a család, de nem kapcsolja össze a hagyomány sem; a tömeg „összetevőit semmi sem fűzi egymáshoz” (RR 167).

A tömeg irracionális, irigy, egyenlőséget akar minden áron, akár a szolgáltatásban is. A demokrácia tömegtársadalom. A tömeg elszigetelt, szenvedélyei uralta egyének szervezetlen halmaza, akiket folyton elragad a tudatlanságuk és a szenvedélyük (AD 332). Ha pedig a demokrácia elterjed, akkor „az emberi szellem világossága fokozatosan kihuny majd, s az emberre újból sötétség borul” (AD 632). Mindenki eltompul, mert nincs idejük a szellem művelésére a folytonos aktivitás, és a kontempláció hiánya miatt. „Mindenki eltompultan él ugyanolyan tudatlanságban, ugyanolyan szolgáltatásban” (AD 635). A demokráciában élő emberek pillanatról pillanatra mások, hiszen helyzetük, érzületük, vagyonuk állandóan változik. „Az egyes ember szelleme nem kötődik a többiekéhez hagyományok vagy közös szokások révén; se tehetségük, se szándékuk, se idejük nincs egyetértésre jutni egymással” (AD 660). A demokrácia a széthulló, zaklatott tömeget jelenti.

Az egyenlőség ledönti a társadalmi korlátokkal együtt az erkölcsieket is. De mi marad akkor a demokráciában azon kötelekekből (vallás, jóság, becsület, családi szellem, tartományi előítéletek), amelyek egykor gúzsba kötötték a zsarnokságot? A jót a rossztól elválasztó jelzőoszlop, a vallás kidőlt, az erkölcs világában minden kétes, bizonytalan, így „senki meg nem mondhatja, hol húzódnak (ma) a zsarnokság és szabadság természetes választóvonalai” (AD 446). A demokrácia akaratlanul is rombol minden megkülönböztetést, így a jó és helyes képzetét, az erkölcsöt is, s ezzel pedig rombolja a szabadságot: „be kell látnunk, hogy a szabadság uralmát nem lehet megvalósítani az erkölcsök nélkül, ahogyan az erkölcsökét nem lehet lerakni a hit nélkül” (AD 34). A hagyományos – Róma példájára hivatkozó – republikánus érvelés szerint az erkölcsi hanyatlás és a zsarnokság együtt jár, ugyanis a zsarnokság könnyen kialakul, ha nem korlátozzák erkölcsi megfontolások.

Itt röviden ki kell térnem arra, hogy Tocqueville szabadságfogalma sokkal inkább az antik, arisztokratikus és keresztény szabadságfogalmakból érthető meg, nem pedig a modernekéből. A szabadság szerinte is csak akkor lehetséges, ha az ember nem mentes minden korlátozástól, hanem tiszteletben tart vallási, erkölcsi és kulturális mércéket: „az isteni törvények betartása juttatja el az embert a szabadsághoz”²⁰ (AD 72).

²⁰ „Vajon mi maradt mára azokból a kötelekekből, melyek hajdan gúzsba kötötték a zsarnokságot? A vallás elvesztette hatalmát a lelkek felett, s így kidőlt a jelzőoszlop, mely elválasztja a jót a rossztól: az erkölcs világában minden

A demokrácia – mint láttuk – elszabadítja a vágyakat és így visz a zsarnokságba, ezzel szemben Tocqueville szerint a szabadság a vágyaink ellenőrzése. A szabadsághoz ezért kell a vallás, morál, kultúra, tradíció, amelyek arisztokratikusak (nem egyenlőségen alapulnak): tekintéllyel bíró(k)tól tanulja meg az ember, és részben a tekintély tartatja be vele. A szabadság a tekintélyen alapul. A republikánusok szerint a szabadság e nem politikai feltételei még fontosabbak, mint a politikaiak: „egy szabad közösség sem létezett még morál nélkül”.²¹ A demokrácia embere elutasítja a formákat, törvényeket, mert azok gátolják vágyai kielégítésében – a szabadságnak azonban kellenek a formák (AD 982, 987). Az amerikai demokrácia a benne levő tendenciák ellenére pontosan azért lehet szabad, mert erős a vallás és az erkölcsök. Egy nép annál szabadabb, minél erkölcsösebb, mérsékeltebb, vallásosabb (AD 563). „[...] bár a törvény lehetővé teszi az amerikai népnek, hogy mindent megtegyen, a vallás nem engedi, hogy bármit elképzeljen, és tiltja, hogy bármit merjen. A vallást tehát, mely az amerikaiaknál soha nem avatkozik be közvetlenül a társadalmi kormányzásba, úgy kell tekintenünk, mint politikai intézményeik legfőbbikét” (AD 419). A jó szabadsággal áll szemben a romlottság, a szabadossággal, minden korlát elvetésével. „Létezik ugyanis egyfajta romlott szabadság, mely [...] elterjedt, és lényege, hogy mindazt megtegyük, ami jólesik. Ez a szabadság nem ismer el semmiféle tekintélyt; leráz magáról minden szabályt, az a fajta szabadság ellensége az igazságnak és békének; Isten fellépett ellene!” (AD 72) A szabadság nem a romantikából származó heroikus önkifejezés, önmegvalósítás a társadalom szokásai, a vallás és a bennük lévő korlátok, mércék ellenére. Ez a szabadság sokkal inkább szabadság arra, hogy az ember az legyen, ami, amilyenné hagyományai tették. Ez a szabadság a lehetőségek és az előre sejthető következmények közti választást jelenti.

kétséges és bizonytalan [...] és senki meg nem mondhatja, hol húzódnak a zsarnokság meg a szabadosság természetes választóvonalai” (AD 446; kiemelés tőlem – M. A. K.). „Amikor egy nép a vallást rombolja le, kételkedés keríti hatalmába az értelem legmagasabb szintjeit, a többit pedig félig megbénítja. Mindenki beletörődik, hogy felebarátait és önmagát leginkább érintő materiákról csak zavaros és ingatag fogalmak legyenek; rosszul védelmezi vagy feladja nézeteit, és mivel már nem reméli, hogy meg tudja oldani az emberi sors állította legnagyobb problémákat, gyáván nem is gondol rájuk. Ez az állapot [...] szolgágra kárhoztatja a polgárokat. Tehát nemcsak az történik, hogy az emberek hagyják elvenni a szabadságukat, hanem gyakran ők maguk mondanak le róla. Ha már nemcsak a politika, hanem a vallás viszonylatában is megszűnik a tekintély, az emberek hamarosan megriadnak a korlátok nélküli függetlenségtől [...] hajlamos vagyok azt gondolni, hogy ha nincs hite, akkor szolgálnia kell, és ha szabad, akkor hinnie” (AD 616; kiemelés tőlem – M. A. K.). „[...] be kell látnunk, hogy a szabadság uralmát nem lehet megvalósítani az erkölcsök nélkül, ahogy az erkölcsök alapjait nem lehet lerakni a hit nélkül” (AD 34).

²¹ TOCQUEVILLE: *Journey to England*, 123.

a) *Ressentiment, marakodás*

Az Amerikában megfigyelt demokratikus ösztön (AD 286) az irigység, mivel a demokrácia magas fokra hevíti az egyenlőség szenvedélyét, de azt sosem tudják tökéletesen kiéleltetni. Az egyenlőséget kergető demokratákat a siker lehetősége felizgatja, a kudarc bosszantja, ezért minden korlátot elvetnek.²² A korlátok hiányában az emberek gyorsan emelkednek és süllyednek, utánozzák és irigylük egymást. „Az egyenlőség gerjesztette nyughatatlan becsvágy” (AD 637), az egyenlőség, a tekintély és hierarchiák hiánya rendezetlenséget eredményez:

Az Egyesült Államokban uralkodó egyetemes mozgás, a szerencse forgandósága, a magán- és közvagyon állandó változása a lelket lázas izgalomban tartja [...] Az amerikai egész élete olyan, mint egy játszma, mint egy forradalom, mint egy nagy csata. (AD 575)

Az emberek gyöngék, elszigeteltek, s állandó mozgásban vannak, a precedensnek jószerevével nincs kényszerítő ereje, a törvények rövid lejárátuak, az újdonságokat lanya ellenállás fogadja, s a társadalom egészének helyzete nem is teljesen egyértelmű és nem is megingathatatlan. Így aztán ha a nagyravágyók egyszer magukhoz ragadják a hatalmat, azt hiszik, nekik mindent szabad. (AD 887)

Az egyenlőség reménye és a viszonylagos vagyoni és műveltségi egyenlőség ahhoz hasonló állapotokat teremtett, mint ahogyan Hobbes írta le a természeti állapotot az egyenlő emberek esetében: az egyenlő gyengeség viszonyai között mindenki szemében „az erőszak tűnik a jelen egyetlen értelmének és a jövő egyedüli biztosítékának” (AD 33). A demokráciában „csak egyetlen hatalom létezik, az erő” (AD 366), a többség ereje vagy a személyes erő.

A demokrácia, egyenlőség másik következménye, hogy tönkretette azokat az egyéni alapokat, amelyek révén szembe lehetett szállni a zsarnokkal, és csupán a mindenkire egyaránt jellemző gyengeség maradt (AD 32). „A társadalom csendes [...] mert sebezhetőnek és gyengének tudja magát” (AD 33). A vagyon aprózódásával közeledett egymáshoz a szegény és a gazdag, de új okot találtak a gyűlöletre, rettegéssel és irigyléssel méregetik egymást. Cselekvésük vezérfonala az önérték lett, erkölcs nélkül. *Az amerikai demokrácia IX. fejezete* szerint az egymáshoz hasonló emberek kis ellenséges és egymás iránt közömbös csoportokra oszlanak (RR 116), a kölcsönös gyanakvás pedig kedvez a despotizmusnak.²³

²² „A siker lehetősége felizgatja, a siker bizonytalansága bosszantja; cselekszik, megfárad, elkeseredik. Mindazt, ami valamiben túlmegy a lehetőségein, vágyai elé tornyosuló akadállyal tekint, és nincs mégoly törvényes felsőbbtség, amelynek látványa ne volna túska a szemében” (AD 28)

²³ Vö. MONTESQUIEU: *Perzsa levelek* 63, 40.

A civakodó, állandóan elégedetlen és egymásra irigyek kaotikus világában a zsarnok vagy despota a bajok megoldójaként, a rend és az elnyomottak védelmezőjeként lép fel. Ráadásul – hagyományosan – anyagi bőséget ígér és ad (AD 345).

b) Biztonságvágy (amely a despotikus hatalom elfogadásához vezet)

Egyáltalán nem egyértelmű, hogy az emberek elutasítanák a rossz uralmi formákat, a zsarnokságot és despotizmust. Sőt, úgy tűnik, gyakorta üdvözlük ezeket. Azaz a közmegegyezés nem feltétlenül zárja ki a zsarnokság vagy despotizmus létét, a szabadság hiányát. A zsarnoksággal kapcsolatos irodalomban mindig fontos szerepe van annak, hogy kikre, illetve az ember milyen tulajdonságaira, milyen jellemű emberekre támaszkodik a zsarnok. Egyáltalán nem egyértelmű, hogy a zsarnok kizárólag vagy elsősorban erőszakra támaszkodna, mint ahogyan a jó rendnek is része az erőszak valamekkora mértéke számtalan leírás szerint.

A demokrácia, az egyenlőség függetleníti egymástól az embereket, és mindenki csak a maga akaratát követi, ami fejtelenséghez, a társadalom (rendezett viszonyok) összemomlásához vezet (AD 937). Az egyenlőség hatására minden előjog megszűnik, mindenki előtt nyitva áll valamennyi mesterség. Megnő a nagyravágyás, az egyenlőség reménye mindenkit nagy reményekkel kecsegtet. Azonban az egyenlőség korlátozza az emberek erőit, miközben vágyaiknak tág teret ad. Az egyenlőségben általános a versengés, de a tömeget a versenyben nem lehet legyőzni, hiszen mindenfelől körülveszi és szorongatja az egyént. Így tartósan együtt kell élni az egyenlőség gerjesztette ösztönök és a kielégítésükre jóváhagyott módszerek közti ellentéttel,²⁴ amely elgyötri, elcsigázza a lelket.²⁵ Az egyenlőség nem tud mindenkit kielégíteni, mivel „nagyjából egy szinten van mindenki, a legcsekélyebb eltérés is bántó” (AD 757). Az egyenlőség felgyújtja a vágyakat, és ugyanakkor lehetetlenné teszi kielégítésüket, ezért a demokrácia emberét a vágyai szüntelenül a központi hatalom felé vezérlik, amit az egyedüli és szükségyszerű támasznak lát. A versengésből fakadó biztonságvágy, mint Hobbes *Leviathánjában*, magyarázza Tocqueville szerint, hogy az egyenlőségben élő emberek miért hajlamosak elfogadni a despotikus hatalmat: „a zűrzavartól való félelem és a jólét, szeretet miként vezette észrevétlenül a demokratikus népeket a központosított kormányzat hatáskörének növelésére” (AD 953). Az egyenlőség két tendenciát szül: egyrészt függet-

²⁴ Ennek modern és népszerű kifejtése Robert K. Merton anómia-elmélete (*Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*, Gondolat, Budapest, 1980).

²⁵ „A társadalmi rend, amely állandóan vágyakat ébreszt bennük, ugyanakkor szükségyszerű határok közé szorítja e vágyakat.” (AD 894)

lenséghez és rendezetlenséghez viszi az embereket, másrészt hosszabb és rejtett módon, de biztosan a szolgaságba. A polgárok pedig egyre több joggal ruházzák fel a központi hatalmat az anarchiával szembeni megvédésükre²⁶ és a vágyaik kielégítésére.²⁷

A demokráciában újfajta despotizmus alakult ki, de nem forradalomból vagy háborúból, hanem a biztonságvágyból és a biztos magánélvezetek iránti vágyból.²⁸ A demokrácia arra példa, hogy a béke nagyobb veszéllyel járhat a szabadságra, mint a háború. „Fölöttük ott lebeg egy végtelen és oltalmazó hatalom, amely egymaga akar gondoskodni kedvteléseikről és örködni sorsuk felett. Ez a hatalom kizárólagos, részletekbe hatoló, rendszeres, előrelátó és szelíd” (AD 973). A despotikus hatalom a polgárokat gyermekké teszi: munkálkodik a boldogságukért. Gondoskodik a biztonságról, előre látja a szükségleteket, megkönnyíti örömeik megszerzését, elintézi ügyeiket, irányítja iparukat, a gondolkodás gyötrelmeitől és az élet zűrzavaraitól is megszabadítaná őket.

Az amerikai demokrácia I. része szerint a zsarnokság titkos (szándékolatlan) szolgálja lehet a szabadság hivatásos szerelmese. A demokráciában a szabadság látszata, a választás valamekkora köre megmarad. Az új zsarnokság édes, a polgár benne nem erőszaknak enged, hanem a zsarnok nyújtotta anyagi előnyök, élvezetek miatt. Nem félelemből, hanem megvásárolhatóságból. Az új despota nem durva, sőt kedveskedő. Nem elnyom, hanem enervál, elbutít, birkává tesz, nem megtör, hanem ellágyít. A „jólét iránti vágy a szolgaság szülőanyja” (RR 149). A demokratikus vágyak, az apró örömszédüktívák, a jólét iránti vágy vezet szolgaságba, és ez a vágy tesz erkölcsileg debillé.²⁹ „Azok az emberek, akik kizárólag ezeket az (anyagi) előnyöket várják a szabadságtól, sohasem maradhatnak sokáig szabadok [...] Aki magán a szabadságon kívül is vár valamit a szabadságtól, az szolgaságra született” (RR 197).

Az, hogy a luxus és a restség szolgasághoz vezet, klasszikus republikánus tétel. Montesquieu szerint a görögök és a rómaiak azért hanyatlottak le, mert a vágyaik rabjai lettek, a politikai szabadságot eladták vágyaik pillanatnyi kielégüléséért. A szeráj hasonlatában arról írt,³⁰ hogy a zsarnok igyekszik a nép luxus- és szexuális vágyait kielégíteni, és a vágyaik kielégülése köti meg őket a szolgaságban.³¹ Mivel ezt tekintették a

²⁶ „a zűrzavartól való félelem és a jólét, szeretet miként vezette észrevétlenül a demokratikus népeket a központosított kormányzat hatáskörének növelésére.” (AD 953)

²⁷ „Szükségei és főleg vágyai a központi hatalom felé vezérlik, s végül már az egyéni gyengeség egyedüli és szükségszerű támaszának látja. Mindez segít megérteni azt, ami a demokratikus népeknél gyakorta megcsúszik: fölötteseket oly nehezen viselő emberek békésen túrnek egy urat, s egyszerre látszanak büszkének meg szolgállelkűnek.” (AD 944–945)

²⁸ „Az emberek [...] két különböző úton haladnak a szolgaság felé. A jólét iránti vágy eltántorítja őket a kormányzásban való részvételtől, a jólét szeretete viszont mind szorosabb függőségben tartja őket a kormánytól.” (AD 960)

²⁹ Lásd TOCQUEVILLE: *The European Revolution (Recollections, 189)*; *Journey to America*, 271; *Selected letters*, 150–152.

³⁰ *Perzsa levelek* 63, 40; *A rómaiak nagysága és hanyatlása*.

³¹ *Perzsa levelek* 96. Vö. *Correspondence and Conversations*, II., 13.

keleti (perzsa, török) politika jellemzőjének, ezért terjedt el a 18. században a „zsarnokság” helyett a „despotizmus” kifejezés.

A demokráciában elszabaduló szerzésvágy vezet a demokratikus despotizmushoz: elszigetelődéshez, uniformizálódáshoz, centralizációhoz. A szerzésvágy miatt igénylik az emberek a kormányzati segítséget, a nagy államot. Az *amerikai demokrácia* II. része szerint demokráciában nő a félelem a jólét, az életszínvonal bizonytalansága miatt, ezért lesznek válságok és ezért nő a bürokratikus elit szerepe. A zűrzavartól való félelem és a jólét-szeretet vezeti a demokráciánépeket a központosított kormányzat hatáskörének növeléséhez. Mivel a hatalom az egyén cselekedetéért és sorsáért is felelősséget érez, akarata ellenére is boldoggá teszi. A *régi rend* szerint a demokráciában létrejövő újfajta despotizmus neve a szocializmus. A „folytonos hivatkozás az emberek anyagi érdekeire”, az „irigy, kapzsi vágyak” vezetnek a „szolgaság új formájába”, a szocializmusba.³² A szocializmus „korlátlan fogyasztás mindenkinek”.³³ Mivel az ember egyre kevésbé képes létrehozni az élethez szükséges javakat, a társadalmi hatalom növekedni fog, hiszen az egyre inkább magára maradó egyének igénylik a segítséget³⁴ (AD 724). A demokrácia így ösztönösen centralizál a jólét vágya miatt. A szocializmus a teljes egyenlőség, mechanikus szabályosságok és szabályszerű zsarnokság. A megkülönböztetéseket kedvelő skolasztika fontos felismerése volt, hogy a zsarnokot nemcsak a törvények hiánya különbözteti meg a jó rendtől, hanem az is, hogy ha vannak is törvények a zsarnokságban, azok nem felelnek meg a *lex naturalis*nak. Így Szt. Tamás legalább kétféle zsarnokságot különböztetett meg: a legitim, de az isteni, örök törvényeket be nem tartót (*tyrannus in titulo*), és azt, aki erőszakkal került hatalomra (*tyrannus in regimine*). Mindezt kiegészítette a felvilágosodás racionalista abszolútizmusainak és a francia forradalomnak a tapasztalata, amelyek a korábbinál jóval nagyobb elnyomást eredményeztek, és azt ésszerűnek nevezett szabályok, törvények révén gyakorolták (AD 364). A törvények léte, de még a beleegyezés, az elfogadás sem zárja ki a zsarnokság, despotizmus létét.

³² *De Tocqueville and Beaumont*, 183.

³³ *Recollections*, 205.

³⁴ „[...] csak önmagukban és önmagukért léteznek [...] Fölöttük pedig ott lebeg egy végtelen és oltalmazó hatalom, amely egymaga akar gondoskodni kedvteléseikről és örködni sorsuk felett. Ez a hatalom kizárólagos, részletekbe hatoló, rendszeres, előrelátó és szelíd [...] Készségesen munkálkodik boldogságukért; ám ennek kizárólagos forrása és föltétlen ura ő akar lenni; gondoskodik biztonságukról, előre látja és kielégíti szükségleteiket [...] így kényszeríti mind szűkebb területen mozogni az akaratot [...] hatalmába kerítette és kedvére formált minden embert [...] nem zsarnokoskodik a nemzetek felett, csak güzsba köti, elnyomja, elgyengíti, megszurkíti, bárgyúvá teszi” (AD 974).

Kollektivista individualizmus

A demokrácia egyik jellemzője az egyének elszigetelődése, azonban ennek csak látszólagosan mond ellent a másik jellemzője: a kollektivista. Tocqueville *A régi rendben* a gazdagodás vágyát, az *Az amerikai demokráciában* az életkörülmények egyenlőségét és azt, hogy mindenki a maga feje után megy, elszigetelődött és így kiszolgáltatott, tekintette a fő bajnak, ami miatt az emberek elfogadják a zsarnoki kormányzatot. Amíg volt család, addig az egyén nem volt egyedül a despotával szemben, de a demokráciában mindenki egyenlő és gyenge, így nem tud ellenállni a despotának. Az izoláció, a régi kötelékek felszámolása a despotizmus előfeltétele.

A demokrácia embere senkitől sem függ, de senkire sem támaszkodhat. Büszke, de befolyásolják, ezért a demokrata konformista. Azonban ez nincs a demokrata ellenére, mivel a demokráciában két vágy van: a szabadság és a vezetettség vágya. „Tehát már nemcsak az történik, hogy az emberek hagyják elvenni a szabadságukat, hanem gyakran maguk mondanak le róla” (AD 616). A demokraták kívánják a korlátok ledőlését, de megriadnak a korlátok nélküli függetlenségtől, ezért emelnek maguk fölé új urat.

Ahogy az egyén gyengül és elbizonytalanodik, úgy nő a központi hatalom. Az egyén kisebbedni, a társadalom nagyobbodni látszik, és a társadalmat a központi hatalom képviseli, amelynek feladata és joga kézen fogva vezetni az egyes állampolgárokat. „A demokratikus népeknél az egyes ember nagyon gyönge, de az állam, amely mindenkit képvisel és kézben tart, nagyon erős” (AD 654). A védtelen egyén egyedül áll szembe a végrehajtóval, akinek ezer szeme és ezer karja van.³⁵

Az központi hatalom megerősödése (AD 931) mellett azonban megjelenik a demokráciában a társadalom vagy a közvélemény zsarnoksága. Ez az új zsarnokság arctalan.³⁶ Egyre több cselekvés kerül társadalmi ellenőrzés alá (AD 957). „Minél egyenlőbbé válnak a létfeltételek, annál kevésbé erősek az emberek egymagukban, annál könnyebben engednek a tömeg sodrásának” (AD 730). A társadalmi hatalom egységes, mindenütt jelenvaló, mindenható, szabályai egyöntetűek (AD 941). A társadalom zsarnoksága nem töri meg az akaraterőt, csak irányítja. Elgyengít, bárgyúvá tesz, szabályozott, szelíd szolgaság alakul ki, de mindenki eltűri a láncot, mert nem egy em-

³⁵ *Correspondence and Conversations*, II., 80.

³⁶ A többség hatalma – a „baj csak alakot vált” (AD 605). „A szolgaság új arcúlatát fedeznék fel”; „szemernyivel sincs nagyobb kedvem a járomba hajtani a fejem csak azért, mert egymillió kar tartja felém”. „A demokratikus népek körében tehát olyan egyedülálló hatalma van a közösségnek, amelyet az arisztokrata nemzetek még csak el sem gondolhattak. Hitét nem meggyőzéssel, hanem a közszellemnek az egyesek értelmére gyakorolt óriási nyomásával kényszeríti és sajtolja az emberek lelkébe.” A többség elnyomja az egyént Amerikában. (AD 604)

ber, hanem a nép tartja azt (AD 973, 277–278). A társadalom e kollektivistá zsarnokságának gondolata főleg *Az amerikai demokrácia* I. kötetét jellemzi.³⁷

A tömeggel szembefordulót az elszigeteltség és tehetetlenség érzése megtöri. „A tömegnek az egyes emberre gyakorolt hatása felettébb nagy” (AD 904). A közvélemény súlya végtelen a demokráciában. Az egyenlőség miatt nem bíznak egymásban az emberek, de korlátlanul bíznak a köz ítéleteiben. Minél gyanakvóbbak és bizalmatlanok az egyének, minél kevésbé van erkölcsi és értelmi tekintély, annál valószínűbb a közvélemény uralma.³⁸ A többség ereje azonban egyszerre anyagi és erkölcsi: hat a tettekre és a szándékokra. Demokráciában az eltérő véleményt nem küldik máglyára, de megvetik. A demokrácia nem erővel zsarnoki, hanem intellektuálisan, a demokrácia zsarnoksága a lélekre tör (AD 367). Egyszerre ellenőrzi szándékainkat, lelkünket és körülményeinket (AD 366–367). A közélet összemosódik a magánélettel. Nincs ország, ahol kisebb lenne a szellemi függetlenség és a vélemény szabadság, mint Amerikában (AD 366).

Általában Tocqueville kommentárjai jobban hangsúlyozzák a közvélemény uralmát az egyén gondolkodása felett, mint a hagyományok elvesztése miatti erkölcsi és szellemi szeszélyeket, illetve azt, hogy a demokráciában az életfeltételek egyenlőségéből ered a gondolkodásbeli egyformaság.

Érdekes látnunk, hogy Tocqueville a demokrácia despotizmusáról írva legalább három elemét különböztette meg: 1. az erős központi hatalmat, központosított közigazgatást; 2. a köznapi életben érvényesülő társadalmi kényszert, amely a többi ember elvárásain keresztül jelenik meg; 3. a társadalmazott, a társadalom nevében fellépő kormányzatot: „Nincs olyan ellenállhatatlan, mint a nép nevében parancsoló zsarnoki hatalom [...] Mi sem olyan ellenállhatatlan, mint a nép nevében parancsoló zsarnoki hatalom: ez ugyanis a többségi akarat erkölcsi erejével van felruházva” (AD 320–321). A zsarnokság „demokratikus despotizmusnak” nevezett formája a népet kénye-kedve szerint irányítja (RR 192).

Jól látható, hogy ez nem ugyanaz az állítás, mint *Az amerikai demokrácia* fő tétele, amely a társadalom, a közvélemény zsarnokságáról szól. *A régi rendben* a zsarnoki kormányzat (politika) a demokratikus társadalomra épül, de azt is elnyomja. *Az amerikai demokráciában* a demokratikus társadalom, a közvélemény maga nyomja el – nem politikai módon – az egyént, valamint politikai módon elnyomja őt a központi hatalom is. *A régi rend* elsősorban a mindenható kormányzatot bírálja, amely egyenlősít és az egyenlőségre építi működését, ennek példája Franciaország, *Az amerikai demokrácia* az egyenlők tár-

³⁷ Vö. *Correspondence and Conversations*, II., 79.

³⁸ Mindig minden mozog, „pillanatról pillanatra mások, hiszen helyzetük, érzületük, vagyonuk állandóan változik. Az egyes ember szelleme nem kötődik a többiekéhez hagyományok vagy közös szokások révén; se tehetségük, se szándékuk, se idejük nincs egyetértésre jutni egymással” (AD 603).

sadalmát is bírálja, amely az egyént megfosztja a szabadságától; ezt a jelenséget Tocqueville az Egyesült Államokban figyelte meg.

Szép-e a demokrácia?

Az Egyesült Államokra nemcsak azért érdemes odafigyelni Tocqueville szerint, mert a demokrácia a kikerülhetetlen közeljövő, hanem azért is, mert ott sikerült a demokráciát a Gondviselés és a véletlenek összjátéka miatt összeegyeztetni a szabadsággal.³⁹ Ennek a sikernek az egyik kovácsa a közséi rendszer, a másik pedig a vallás erőssége.⁴⁰

Mindebből nem következik, hogy szép lenne a demokrácia, de kétségtelenül sok híve volt és van. A kérdés csak az, hogy a demokrácia eredetmítoszába beilleszthető-e Alexis de Tocqueville. Mindazoknak, akik Tocqueville-t a demokrata táborba akarják átpasszírozni, két dolog kell megtenniük: el kell felejteniük a demokráciával kapcsolatos nem kevés kritikai, negatív megjegyzését. El kell felejteniük, hogy Tocqueville legfőbb szempontja – a szabadság – szerint a demokrácia (az egyenlőség) csúnya: zsarnoksággá válhat, gyámkodó hatalommá,⁴¹ a demokratikus népeket fenyegető elnyomás pedig semmi eddigiehez nem fogható (AD 972). Másrészt a demokratizált Tocqueville írásaiban ki kell mutatni, hogy az esetleges problémákra a „Még több demokráciát!” jelszavával válaszolt volna.

Az első feladat a könnyebb: felejteni, kivagdosni könnyű. Bár *Az amerikai demokrácia* zömét ki kellene ez esetben vágni. A második tűnik a nehezebb feladatnak. Az, amit Tocqueville demokrácia alatt értett, csúnya volt, és csak a nem demokratikus, hanem republikánus elemek teszik mégis elviselhetővé, a szabadsággal összeegyeztethetővé.

Irodalom

ARISZTOTELÉSZ: *Eudemoszi Etika*, ford. Steiger Kornél, Gondolat, Budapest, 1975.

ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi Etika*, ford. Szabó Miklós, Európa, Budapest, 1987. (NE)

³⁹ „A demokratikus társadalmak, amelyek nem szabadok [...] itt a szellemi és az érzelmi nível folyamatosan süllyed, mivel az egyenlőség kéz a kézben jár a zsarnoksággal.” (RR 40)

⁴⁰ Amerikát a vallás tette erkölcsössé, és így szabaddá az egyenlőség veszélyei ellenére (AD 764–771). „A zsarnokság meglehet hit nélkül, de nem a szabadság. A vallás sokkal szükségesebb a köztársaságban, amit magasztalnak, mint a monarchiában, amelyet támadnak, és a demokratikus köztársaságban a legfontosabb.” (AD 421)

⁴¹ „Nem mondhatjuk ki abszolút és általános igazsággént, hogy napjaink legnagyobb veszélye a szabadosság vagy a zsarnokság volna, az anarchia vagy a despotizmus. Mindegyiktől egyaránt tartani kell, s mindegyik könnyedén eredhet egyetlen s egyazon okból, mely nem más, mint az általános közöny, az individualizmus gyümölcse.” (AD 1035)

- ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, ford. Szabó Miklós, Gondolat, Budapest, 19842. (*Politika*)
- ARISZTOTELÉSZ: *Rétorika*, ford. Adamik Tamás, Gondolat, Budapest, 1982. (*Rétorika*)
- Roger BOESCHE: *The Strange Liberalism of Alexis de Tocqueville*, Cornell UP, Ithaca–London, 1987.
- Roger BOESCHE: *Theories of Tyranny from Plato to Arendt*, Pennsylvania State UP, University Park (Pennsylvania), 1996.
- Correspondence and Conversations – Correspondence and Conversations of Alexis de Tocqueville with Nassau William Senior, 1834–1859*, Augustus M. Kelley, New York, 1968.
- De Tocqueville and Beaumont – De Tocqueville and Beaumont on Social Reform*, szerk. Seymour Drescher, Harper and Row, New York, 1968.
- T[homas]. S[tearns]. ELIOT: *The Idea of a Christian Society*, Faber & Faber, London, 1939.
- Zera S. FINK: *The Classical Republicans*, Northwestern University, Evanston, 1945.
- François GUIZOT: *Democracy in France*, London, 1849.
- Bertrand de JOUVENEL: *On Power. The Natural History of Its Growth*, Liberty Found, Indianapolis, 1993.
- Jean-Claude LAMBERTI: *Tocqueville and the Two Democracies*, ford. Arthur Goldhammer, Harvard UP, Cambridge (Mass.) – London, 1989.
- Charles-Louis MONTESQUIEU: *Perzsa levelek*, ford. Rónay György, Európa, Budapest, 1981.
- Charles-Louis MONTESQUIEU: *A rómaiak nagysága és hanyatlása*, ford. Szávai János, Magyar Helikon, Budapest, 1975.
- MONTESQUIEU: *Törvények* – Charles-Louis MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*, ford. Csécsy Imre – Sebestyén Pál, Osiris–Attraktor, Budapest, 2000.
- ORWELL 1957 – George ORWELL: *Selected Essays*, Johns Hopkins UP, Baltimore, 1957.
- PLATÓN *Összes művei*, I–III., Európa, Budapest, 1984.
- John Greville Agard POCOCK: *Politics, Language and Time. Essays on Political Thought and History*, Atheneum, New York, 1971.
- John Greville Agard POCOCK: *The Machiavellian Moment*, Princeton UP, Princeton–London, 1975.
- Maximilian ROBESPIERRE: *Elveim kifejése*, ford. Nagy Géza, Gondolat, Budapest, 1988.
- Giovanni SARTORI: *Democratic Theory*, Greenwood Press, Westport, 1962.
- James T. SCHLEIFER: *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, Liberty Fund, Indianapolis, 2000 (<http://oll.libertyfund.org/Home3/Book.php?recordID=0095>).
- Bruce James SMITH: *Politics and Remembrance. Republican Themes in Machiavelli, Burke and Tocqueville*, Princeton UP, Princeton, 1985.
- TACITUS *Összes művei*, I–II., Európa, Budapest, 1980.
- Alexis de TOCQUEVILLE: *A régi rend és a forradalom*, ford. Hahner Péter, Atlantisz, Budapest, 1994. (RR)
- Alexis de TOCQUEVILLE: *Az amerikai demokrácia*, Európa, Budapest, 1993. (AD)

- Alexis de TOCQUEVILLE: *Journey to America*, Doubleday, Garden City, 1971.
- TOCQUEVILLE: *Journey to England* – Alexis de TOCQUEVILLE: *Journey to England and Ireland*, Garden City, Doubleday, 1968.
- TOCQUEVILLE: *Penitentiary System* – Alexis de TOCQUEVILLE: *On the Penitentiary System in the United States and its Application in France*, Augustus M. Kelley, New York, 1970.
- TOCQUEVILLE: *Recollections* – Alexis de TOCQUEVILLE: *Recollections*, Doubleday, Garden City, 1971.
- Alexis de TOCQUEVILLE: *Selected Letters on Politics and Society*, University of California Press, Berkeley, 1985.
- Sheldon S. WOLIN: *Tocqueville Between two Worlds. The Making of a Political and Theoretical Life*, Princeton UP, Princeton, 2001.
- Marvin ZETTERBAUM: *Tocqueville and the Problem of Democracy*, Stanford UP, Stanford, 1967.

Bánhegyi Jób